

מבט על, גיליון 1474, 26 במאי 2021

יחסי יהודים-ערבים בישראל בעקבות אירועי אפריל-מאי 2021

אפרים לביא, מאיר אלרן, אילהם שחברי, ח'דר סואעד, ג'וני עיסא

על מנהיגים ואישי ציבור יהודים וערבים בכל הרמות, להתגייס ללא שהות להרגעת הרוחות בין הצדדים. עליהם להוקיע בקול רם וברור את תופעות השנאה והגזענות, ולהדגיש כי זהו צו השעה ואינטרס חיוני לערבים וליהודים כאחד. בצד הבאת המתפרעים לדין, אין מקום לבוא חשבון עם כלל החברה הערבית בשל העימותים שהתרחשו, אלא לתקצב ולהוציא לפועל, בתיאום עם ההנהגות הערביות, תוכניות לטיפול בתופעות האלימות והפשעה, וכן לממש תוכניות רב-שנתיות בתחום הכלכלי והחברתי, לרבות קידום החינוך והתעסוקה. נקיטת מדיניות זו עשויה להאיץ ולבסס את תהליכי ההשתלבות של הערבים בחברה ובמדינה ולחזק את מגמת הישראליות בקרבה, גם אם תוך שמירה על זהותה הלאומית ואיזון בינה לבין הזהות האזרחית. האפשרות המסתמנת לשילוב הערבים בקואליציה ממשלתית עשויה לתרום לכל אלה.

הרקע והסיבות לאירועים

בימי החג והאזכור המוסלמיים והיהודיים שחלו במהלך אפריל-מאי 2021 (רמדאן, עיד אל-פיטר, הנכבה, יום ירושלים, חג השבועות) והמערכה הצבאית ברצועת עזה ("שומר החומות"), התחוללו עימותים בין ערבים ויהודים בערים המעורבות ובמקומות נוספים במדינה, שהיו הקשים ביותר זה שני עשורים. העימותים כללו תקיפות שגבו חיי אדם, הצתת בתי תפילה ודירות מגורים, מבני ציבור ורכבים, וגרימת נזק לרכוש. כחלק מההתמודדות עם האירועים תוגברה המשטרה בכוחות משמר הגבול ואף נשקלה הפעלת כוחות צבא. בעיר לוד אף הוכרז, בצעד חסר תקדים, מצב חירום אזרחי. העימותים הוגדרו על-ידי מפכ"ל המשטרה וראש השב"כ כפרעות ומעשי טרור, ועל כן הופעלו יכולות איסוף מודיעין כדי לסכל את האירועים ולהעמיד לדין את המתפרעים. הביטוח הלאומי הודיע כי נפגעי המהומות יוכרו כנפגעי פעולת איבה. הערבים המעורבים בהתפרעויות היו, ברובם, צעירים משולי החברה וחסרי שיוך פוליטי, ואילו היהודים המעורבים היו פעילי הימין הקיצוני, ביניהם "נערי הגבעות", מתנחלים, תומכי הארגונים "לה פמיליה" ו"להב"ה".

ההתפרצות האלימה הייתה, לכאורה, בלתי צפויה, לאור העובדה שבשנים אחרונות ניכרה מגמת רגיעה והתמתנות ביחסים בין הערבים למדינה ולרוב היהודי בה. מגמה זו באה לביטוי, בין היתר, ברצון גובר של החברה הערבית להשתלב במדינה ובתהליכי קבלת ההחלטות ברמה הלאומית, ובהכרת הנהגת המדינה ורוב המפלגות היהודיות בחשיבות עידודה וקידומה המעשי של מגמה זו. בניגוד לכך, חל בשנים האחרונות תהליך רדיקליזציה בקרב הציבור היהודי, שבא לביטוי בהתחזקותם של ארגוני ימין קיצוניים, שאף זכו ללגיטימציה פוליטית מצד הנהגת המדינה. גם בשולי החברה הערבית התגלו קבוצות של צעירים שמעשי אלימות, גם כלפי הציבור שלהם, הם לחם חוקם.

נראה, כי הסיבות המידיות שהובילו להתלקחות העימותים היו ההתנגשויות בין המשטרה לצעירים מוסלמים בהר הבית, בשער שכס ובשיח' ג'ראח, שבהם היו מעורבים, מלכתחילה, גורמים כהניסטיים וארגונים ביניהם לה פמיליה ולהב"ה. משנתם של קבוצות אלו היא דחיקת הערבים ממקומות יישוב יהודיים ומניעת שילובם בכל קואליציה ממשלתית, מימין או מהמרכז-שמאל - אפשרות שעודנה עומדת על הפרק בניסיונות להקים ממשלה.

האירועים בירושלים והמערכה הצבאית ברצועת עזה והקשרם הלאומי והדתי המודגש, גרמו להלך רוח קולקטיבי שלילי בציבור הערבי בישראל, שרובו מוסלמי מסורתי. הלך רוח זה נקלט בקרב הצעירים הערבים בערים המעורבות והיה הניצוץ שהביא להתפרצותם. רובם של צעירים אלה נעדרי מרות, חסרי שיוך פוליטי, מובטלים מעבודה ולימודים, וחלקם אף נתון להשפעתם של ארגוני הפשיעה בחברה הערבית. צעירים אלה, שחוו בעצמם את הזנחת האוכלוסייה הערבית מצד רשויות המדינה ואת תהליכי נישולה ודחיקתה על-ידי "הגרעניים התורניים" של הציונות הדתית, וכן את תופעת הג'נטריפיקציה שפוגעת בהם. מכאן גם זעמם שהתבטא בהתנכלויות כלפי שכניהם היהודים, בשעה שקצרה יד המשטרה לאכוף במקום חוק וסדר.

התנכלויות אלה התפרשו והוצגו בעיני גורמים בימין הקיצוני כ"פרעות" ביהודים. קבוצות של תומכי לה פמיליה ולהב"ה הגיעו לערים המעורבות יפו, רמלה ולוד, בליווי מתנחלים ונוער הגבעות, כדי להגן על התושבים היהודים מפני התנכלויות הצעירים הערבים, תוך לקיחת החוק לידיהם. לטענתם, משטרת ישראל גילתה אזלת יד בהגנה על היהודים ועל כן הייתה זו חובתם לנהוג כך. פעולתם זכתה להצדקה ולגיבוי מצד רבנים, ביניהם שמואל אליהו, רבה של העיר צפת. אולם חשוב מזה, העימותים המקומיים בין כנופיות של יהודים לערבים התפשטו לערים מעורבות נוספות, חיפה ועכו, וביישובים ערביים בגליל ובנגב נערכו הפגנות אלימות שבמהלכן הובערו צמיגים ופחי אשפה, נחסמו כבישים, הותקפו עוברי אורח, נעשו ניסיונות לפגוע בתחנות משטרה והתפתחו עימותים קשים ונרחבים עם כוחות המשטרה.

האם העימותים הם אירוע מעצב ביחסי יהודים-ערבים במדינה?

חריגת האירועים מהערבים המעורבות והתפשטותם ליישובים ערבים רבים במדינה, העידה כי התנאים להתפרצות היו שרירים, קיימים ועמוקים. הם נעוצים בסיבות שורש הקשורות לזהותם של האזרחים הערבים בישראל ולמצבה הקשה של החברה הערבית, ביחס לרוב היהודי, לאור שנים רבות של אפליה, קיפוח והדרה חברתית ופוליטית. הציבור הערבי ורוב מנהיגותו הפוליטית, הארצית והמקומית, גילו איפוק, לא נגררו להתפרעויות הצעירים וחלקם אף קרא להפסקתם. במשך השנים הם אימצו דרכים בלתי אלימות לבטא את מחאתם נגד הנישול והאפליה מצד המדינה, וכן את התביעה לשינוי בחלוקת המשאבים ולשינוי מבני מוסכם שיגדיר את מעמדם במדינה ואת זהותם הלאומית-הפלסטינית.

מול גורמי עומק אלה ראוי לציין, כי סקרי דעת קהל שעורך פרופ' סמי סמוחה בחברה הערבית, מצביעים על הסכמה גוברת שמתפתחת בקרבה בשנים האחרונות, לשימוש באלימות ובכל האמצעים על מנת לקדם את מצבה ומעמדה במדינה (ב-2019 הביעו 35 אחוזים מהציבור הערבי הסכמה לכך). ניתן להעריך אפוא, כי מחאה מצד החברה הערבית, שתתרחש בעתיד על רקע גורמי היסוד הבעייתיים, לא תכלול רק קבוצות שוליים אלא תהיה רחבה יותר.

חלק ממנהיגי המפלגות הערביות גינו את מעשי הפורעים ודרשו מהם לחדול מפגיעה ביהודים וברכוש. יו"ר רע"מ מנסור עבאס אף ביקר בבית כנסת שהוצת בעיר לוד והציע להשתתף בתיקון הנזקים שנגרמו לבתי הכנסת. ועדת המעקב העליונה הכריזה על שביתה כללית של הציבור הערבי ב-18 במאי במחאה על המערכה הצבאית ברצועת עזה, וכן נוכח המתקפה, כלשונה, על הפלסטינים בירושלים, ועל הציבור הערבי בכלל ובערים המעורבות בפרט. השביתה הכללית זכתה להיענות גבוהה, הייתה בלתי אלימה והסתיימה ללא אירועים חריגים.

נראה, כי העימותים החמורים ברחבי המדינה חשפו גם מציאות מתמשכת ומסוכנת של נסיגת המדינה מהפעלת סמכותה בתחומים שונים, ובכלל זה התכחשות לאחריותה למצבה החברתי-כלכלי העגום של החברה הערבית, לרבות הנשק הבלתי-חוקי הרב שמצוי בה, ולהתייחסות הכללית אליה כמיעוט ערבי ובלתי לגיטימי. מציאות זו השתקפה בין היתר באי-מניעת כניסתן של קבוצות הימין הלאומניות והרדיקליות לערים המעורבות כדי להגן על התושבים היהודים, בהיעדר כוח משטרי שיעשה זאת. התוצאה הייתה פגיעה נוספת ובולטת במרקם היחסים העדין בין יהודים לערבים במדינה והעמקת השסע ביניהם. בעימותים נצפו תופעות של גזענות ושנאה הדדיות, הפצת מסרים של הסתה ברשתות החברתיות ובהפגנות, דוגמת "מוות לערבים" ו"מוות ליהודים", שעודדו צעירים לבצע פשעי אלימות וטרור על רקע לאומני. קריאות אלה מהוות הסתה לגזענות והן אסורות על פי החוק.

יכולתן של ההנהגות בשני הצדדים להשפיע כיום על הציבור הערבי והיהודי כדי להשיב את המצב לקדמותו, אינה גבוהה. זאת בשל חולשתן הפוליטית והעובדה שמדובר בציבורים המורכבים מקבוצות שונות ומגוונות מבחינה דתית, עדתית, מעמדית ופוליטית, שלהן מנהיגים, מפלגות ותנועות יריבים. מתקיימת אמנם פעילות מבורכת ברחבי הארץ לקידום יוזמות פיוס ועידוד פרויקטים המקדמים חיים משותפים מצד ארגוני חברה אזרחית, אך השפעתם מוגבלת.

מעשי האלימות ההדדית מקשים מאוד על היכולת לשוב לשגרת היחסים שהייתה קיימת, גם במקומות כמו מערכת הבריאות ומוסדות ההשכלה הגבוהה. עם זאת, מוקדם לבחון את השפעת העימותים על היחסים בין שתי החברות מעבר לטווח המיידי. ייתכן שיקום היחסים בעיקר כי רוב הציבור הערבי עודו מבקש להשתלב בחברה, בכלכלה ובפוליטיקה במדינה, כצורך קיומי בהווה וגם במבט לעתיד. רצון זה של הציבור מובן להנהגה הפוליטית הערבית, ומכאן שנכונותה לשיתוף פעולה פוליטי עם המפלגות היהודיות עשויה להישמר. גם חלקים גדולים בציבור היהודי מעוניינים בקיום יחסים תקינים עם המיעוט הערבי ובהשתלבותו במרקם האזרחי, החברתי-כלכלי, במדינה. נכונותן של המפלגות היהודיות מימין ומהמרכז-שמאל לשיתוף פעולה פוליטי עם המפלגות הערביות עשויה להישמר גם היא, לצורך כינון קואליציה ממשלתית. בשני הצדדים קיימים אפוא אינטרסים ברורים לקיים יציבות ושיתוף פעולה ולהתרחק מהסכנות שטומנים בחובם עימותים אלימים.

מאחר שחיים משותפים של יהודים וערבים במדינה הם עובדה קיימת עבור שני הצדדים, ניתן להתייחס לעימותים שהתרחשו לא כנקודת אל חזור ביחסים ביניהם אלא כהזדמנות כדי להוביל לאיחוי השסעים ולחיים משותפים מתוך כבוד הדדי. לשם כך נדרשים מאמצים משולבים מלמטה ומלמעלה: מצד המדינה – שלה אחריות לכך – והנהגות הצדדים ומצד שתי החברות.

המלצות לטווח המידי והרחוק

בצד הקפדה של המשטרה על הסדר הציבורי, על מנהיגים ואישי ציבור יהודים וערבים בכל הרמות, להתגייס ללא שהות להרגעת הרוחות בין הצדדים. עליהם להוקיע בקול רם וברור את תופעות השנאה והגזענות, ולהדגיש כי זהו צו השעה ואינטרס חיוני לערבים וליהודים כאחד. אין מקום לבוא חשבון עם כלל החברה הערבית בשל העימותים שהתרחשו, אלא לתקצב ולהוציא לפועל, בתיאום עם ההנהגות הערביות, תוכניות לטיפול בתופעות האלימות והפשעה, וכן לממש תוכניות רב-שנתיות בתחום הכלכלי והחברתי, לרבות קידום החינוך והתעסוקה. נקיטת מדיניות זו עשויה להאיץ ולבסס את תהליכי ההשתלבות של הערבים בחברה ובמדינה ולחזק את מגמת הישראליות בקרבה, גם אם תוך שמירה על זהותה הלאומית ואיזון בינה לבין הזהות האזרחית. האפשרות המסתמנת לשילוב הערבים בקואליציה ממשלתית עשויה לתרום לכל אלה.

הממשלה נדרשת לבלום את תהליכי ההקצנה שהתפתחו בציבור היהודי ולשלול כל לגיטימיות פוליטית מארגוני ימין מסוגם של לה פמיליה, להב"ה ונוער הגבעות. תהליכים אלה, אם ימשכו, עלולים להזין עימותים נוספים בעתיד. יש בידי הממשלה כדי לצמצם את תופעת הגזענות, השנאה והאלימות בחברה בכלל, וכלפי הערבים בפרט, בין היתר באמצעות הגברת האכיפה בתחומים אלה ושילוב תוכניות מתאימות במערכת החינוך. כמו כן, עליה למנוע כל סוג של הדרה חברתית, כלכלית או פוליטית כלפי הציבור הערבי, ולעצור את השחיקה המתמשכת בתפיסתם של הערבים כאזרחים שווים זכויות במדינה. תחת זאת, נדרש לטפח סולידריות ושוויון בכל התחומים.

מערכת אכיפת החוק נרתמה למצות את הדין עם הפורעים בשני הצדדים. על משטרת ישראל להיערך להתפרצויות נוספות, לחזק את יכולות התגובה המיידית שלה, להגדיל את כוחה בתחום הסדר הציבורי ובתחום החקירות והמודיעין. כן עליה להעמיק את ההדרכה וההכוונה לקציניה ושוטריה לגבי הצורך בפעולה נחושה אך רגישה המשפיעה על התוצאות וההשלכות האפשריות של פעולות הננקטות כלפי מתפללים מוסלמים ונוצרים, ותושבים ערבים בכלל, כדי לשמור על הסדר הציבורי, במיוחד בזמנים ובמקומות רגישים מבחינה דתית וציבורית.

פעולות אלה ניתנות ליישום. שמירת הסדר הציבורי ושימור יחסים תקינים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי הינם בבחינת אינטרס לאומי עליון.